

Dr Izabela Lewandowska
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
UWM Olsztyn

**DZIEDZICTWO BURSZTYNU NA DAWNYCH ZIEMIACH PRUSKICH
WE WSPÓŁCZESNEJ EDUKACJI HISTORYCZNEJ.
PROPOZYCJE DLA NAUCZYCIELI**

Dziedzictwo kulturowe poszczególnych regionów Polski i Europy wpływa niewątpliwie na wzbogacenie wartości i poszukiwanie wspólnych korzeni. Na spuściznę po naszych przodkach składają się nie tylko zabytki, którymi są budowle pozostające w środowisku naturalnym, jak zamki, pałace, kościoły, ale też dobra ruchome zgromadzone w muzeach, izbach pamięci, czy zbiorach prywatnych. Oprócz bogactwa dóbr materialnych na dziedzictwo kulturowe składa się cała sfera dóbr duchowych – a więc pieśni i tańce, gwara, zwyczaje i obrzędy, symbolika, nazewnictwo, legendy i podania ludowe.

Pojęcie dziedzictwo kulturowe funkcjonuje w polskiej literaturze naukowej od niedawna, ale jest coraz częściej przywoływane, tym bardziej, że posługujący się nim dziennikarze i publicyści wprowadzili je do potocznej świadomości. Przez dziedzictwo kulturowe rozumiemy całą spuściznę, jaką poprzednie pokolenia zostawiły nam w spadku. Są to zarówno dzieła celowe, wykonane ręką ludzką dla potomnych, jak chociażby literatura, muzyka czy dzieła malarskie. Są to także przedmioty codziennego użytku i budowle użyteczności publicznej, jak na przykład dworce kolejowe, mosty, sprzęty domowe i gospodarskie, które dzisiaj służą nam jako eksponaty muzealne lub pozostają w krajobrazie, jako relikty minionej epoki¹.

O dziedzictwie (krajobrazie) kulturowym możemy mówić wówczas, gdy krajobraz naturalny – ukształtowanie terenu i przyroda – został zmieniony ręką ludzką i podporządkowany człowiekowi. Stało się to w okresie neolitu, w momencie zmiany trybu życia człowieka z koczowniczego na osiadły. Pola wykorzystywane pod uprawę, hodowane zwierzęta, sprowadzanie nowych roślin, a następnie rozwój przemysłu i intensywnej

---

¹ Więcej na temat dziedzictwa kulturowego zobacz w: I. Lewandowska, *Dziedzictwo kulturowe – problemy terminologiczne, zakres pojęciowy, podejście badawcze*, w: *Róbcie teatr... Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Bohdanowi Głuszcakowi*, red. I. Grzesiak, A. Naruszewicz-Duchlińska, A. Staniszewski, Olsztyn 2007, s. 65-85.

gospodarki rolnej (m.in. monokultura) niewątpliwie zmieniły krajobraz naturalny otaczającego nas świata. Dzisiaj zdajemy już sobie z tego sprawę, zaczynamy dbać o środowisko naturalne i jego zasoby. Niestety część bogactw została wyeksploatowana i pozostaje nam jedynie o tym pamiętać ożywiając stare tradycje.

Jest to ważne z punktu widzenia kształtowania świadomości regionalnej. Edukacja młodego pokolenia daje szansę na odnowienie tradycji, wskrzeszenie starych zawodów, chlubę z naszej przeszłości, a co za tym idzie przywiązanie ludzi do własnego regionu. Tylko świadomość bogactwa kulturowego, tradycji i historii może przyczynić się do pozytywnego nastawienia oraz chęci dbania o własny region i rozwijania jego gospodarczych (materialnych) i duchowych wartości. Badania przeprowadzone wśród młodzieży licealnej województwa warmińsko-mazurskiego w 2000 roku wykazały, że uczniowie są przywiązani do swojej małej ojczyzny, co wynika głównie z przywiązania do przyrody i krajobrazu regionu, a nie z wiedzy o dziejach i kulturze Warmii i Mazur. Znaczna część badanych chciałaby wiedzieć więcej o regionie, a niektórzy stwierdzili nawet, że „Tak jak czuję miłość do Polski, która jest moją ojczyzną, to czuję miłość do Warmii i Mazur, tu się urodziłam i zajmuje kawałek miejsca w moim sercu. Żałuję tylko jednego, tego, że tak mało wiem o historii naszego regionu, gdybym znała ją lepiej moja więź z moją „Małą Ojczyzną” byłaby większa”².

Taką szansę daje wprowadzenie do edukacji szkolnej wiedzy o bursztynie w jego historycznej i kulturowej perspektywie. Bursztyn zaliczyć można zarówno do dziedzictwa naturalnego, jak i kulturowego. Można o nim mówić na lekcjach geografii, przyrody, historii, a nawet języku polskim, gdy omawia się utwory literackie opiewające jego walory. W niniejszym tekście podam kilka tematów lekcji historii z przykładami wykorzystania tekstów kultury – fragmentów źródeł, opracowań naukowych oraz map – zawierających informacje o bursztynie. Celowo nie wskazuję etapu edukacyjnego dając możliwości wszystkim nauczycielom dopasowania tekstów do poziomu wiedzy i zainteresowań uczniów. Wybór tekstów ograniczony został do terytorium ziem pruskich w ich powiązaniu z dziejami Europy.

Nowa reforma dla szkół gimnazjalnych ogranicza zakres chronologiczny historii do roku 1918 dając tym samym więcej czasu na omówienie epok wcześniejszych, a także zainteresowanie uczniów zagadnieniami wybranymi przez nauczyciela. Natomiast w szkołach ponadgimnazjalnych dla kursu nie rozszerzonego nauczyciel wybiera cztery wątki tematyczne bądź chronologiczne lub też trzy wątki zaproponowane przez ministerstwo, a czwarty

---

² I. Lewandowska, *Historyczna świadomość regionalna. Z badań nad młodzieżą licealną Warmii i Mazur*, Olsztyn 2003, s. 76.

określając samodzielnie, jako na przykład edukację regionalną³. Stąd też zagadnienia zaproponowane przeze mnie nie zawsze będą mogły zostać zrealizowane przy omawianiu tradycyjnych tematów lekcyjnych. Czasami trzeba będzie poświęcić im odrębną godzinę lekcyjną.

Temat 1: Czasy prehistoryczne.

1. Uczniowie analizują tabelę:

- a) Czytają na głos i zaznaczają poszczególne okresy na osi czasu.
- b) Wyjaśniają trudne pojęcia.

Bursztyn w czasach prehistorycznych

Okres	Datacja	Miejsce występowania	Przykłady
Paleolit środkowy	80.000-40.000 lat p.n.e.	Czechy, Morawy	Bursztynowe płytki z wizerunkami, np. koni, jako talizmany
Paleolit schyłkowy	40.000-7.000 lat p.n.e.	Polska – woj. lubelskie, woj. łódzkie	Znalezisko w obrębie szałasu, blisko paleniska – jako wonne kadzidło
Mezolit	7.000-4.500 lat p.n.e.	Wybrzeża Bałtyku i Morza Północnego	Zawieszki zoomorfologiczne – figurki konia, dzika, niedźwiedzia, ptaków wodnych; antropologiczne – figurki kobiece przedstawiające boginię matkę; geometryczne – różnych kształtów
Neolit	4.500-1.700 lat p.n.e.	Rozpowszechniony w Europie	Różnego rodzaju ozdoby
Epoka brązu	Ok. 2.000-1.300 r. p.n.e.	Rozpowszechniony w Europie	Łączony ze złotem i brązem w jednym przedmiocie, ozdoby bardziej wyszukane
Schyłek brązu	1.300-800 r. p.n.e.	Spada zainteresowanie bursztynem; Celtowie przejmują handel bursztynem	Ozdoby, paciorki do kolczyków i naszyjników; bursztyn wykorzystywany na własne potrzeby
Wczesna epoka żelaza	800-400 r. p.n.e.		

Oprac. na podst. E. Fudzińska, *Bursztyn w rejonie ujścia Wisły*, w: *Bursztyn jako dobro turystyczne basenu Morza Bałtyckiego*, red. J. Hochleitner, Jantar 2008, s. 13-15.

2. Przy omawianiu epoki kamienia uczniowie analizują mapę nr 1: „Rozprzestrzenienie znalezisk z bursztynu z epoki kamienia na ziemiach polskich” i określają miejsce występowania znalezisk.

3. W trakcie analizy nauczyciel czyta dodatkowe informacje z poniższych opracowań, a uczniowie uzupełniają tabelkę.

Zachowane do dziś bursztynowe wisiorki z epoki kamienia interpretuje się jako amulety stosowane w magii łowieckiej przez prehistorycznych mieszkańców ziem nadbałtyckich. Najczęściej występują one w formie płytek lub okrągłych tarczek z ornamentami

³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz. U. z 2009 r. Nr 4, poz. 17.

geometrycznymi, nacięciami w formie zygzaków i kropek, czasem ze stylizowanymi wyobrażeniami ludzi i zwierząt, a także w postaci zoomorficznych i antropomorficznych figurek. Tajemnicze i niewytłumaczalne właściwości bursztynu, a zwłaszcza moc przyciągania, musiały wywoływać lęk i podziw człowieka pierwotnego. Nic dziwnego, że tak niezwykle kamieniowi zaczęto przypisywać magiczne właściwości. Wierzono zapewne, że zabranie ze sobą na polowanie bursztynowej zawieszki lub figurki w kształcie zwierzęcia przyciągnie do myśliwych prawdziwe zwierzęta, zapewni więc udane łowy, a tym samym przetrwanie. Okrągłe tarczki z motywem krzyżowo przecinających się punktów interpretowane są jako amulety wyrażające kult słońca.

W okresie neolitu spotyka się bursztynowe ofiary zakładzinowe [ślady praktyk, obrzędów magicznych] pod domami, jako zabezpieczenie ich mieszkańców przed wszelakimi nieszczęściami. Tego rodzaju znaleziska spotyka się najczęściej na terenie dzisiejszej Danii⁴.

Temat 2: Mity starożytnych Greków i Rzymian.

1. Podczas omawiania mitów greckich wybrany jest mit o Faetonie. Nauczyciel czyta lub opowiada mit:

Helios, któremu w udziale przypadła rola woźnicy przewożącego co dnia otaczane wielkim kultem słońce, uległ prośbom Faetona, który marzył o zastąpieniu choć na chwilę ojca. Kierowanie rydwanem, wiozącym po sklepieniu niebieskim słońce, było rzeczą trudną, wymagającą wielkiej siły. Faeton nie sprostował zadaniu. Konie czując niewprawną rękę zeszyły z codziennego toru i paląc ziemię, to znów podpalając „eter przestworzy” pędziły bez celu. Płonąca ziemia wezwała pomocy Zeusa, który wstrzymał spłoszone konie, rażąc piorunem Faetona. Syn Heliosa zamieniony w żarzącą pochodnię wpadł do mitycznej rzeki Eridan. Pliniusz Starszy w swym słynnym dziele „Historia Naturalna” tak kończy mit: „odkąd Faeton zginął rażony piorunem, jego zrozpaczone siostry zamienione w topole latami leją łzy tworzące elektron (=bursztyn) nad brzegami Eridanu”⁵.

2. Następnie uczniowie pod kierunkiem nauczyciela wspólnie analizują relację z wypraw rzymskich:

Jedna z wypraw, która przypadkowo natrafiła na bursztyn, zapisana została w XVI-wiecznej kronice Prus. Kronika ta przetrwała do dziś w rękopiśmiennych kopiach, z których dwie znane są pod nazwą Kronik Redena, a jedna Kodeksu Librudera, od nazwisk ich właścicieli. W 67 r. p.n.e. w jednej z wojen, jakie prowadził Pompejusz przeciw rozbójnikom morskim, udało mu się zabrać piratom „wiele statków ze srebrem, złotem i innym bogactwem ziemi, między którym znaleziono też (nie znany Pompejuszowi) bursztyn pięknie lśniący”. Jeńcy z zatrzymanych statków opowiadali: „następnie żeglowaliśmy do końca (morza?) i dotarliśmy do białych gór piaskowych. Tam znaleźliśmy ten kamień w większej części w wodzie i na

---

⁴ E. Mierzwińska, *Bursztyn w magii i lecznictwie*,

http://www.amber.com.pl/bursztyn/magia_lecznictwo_bursztyn.php [dostęp 10 IV 2009 r.]

⁵ B. Kosmowska-Ceranowicz, T. Konart, *Tajemnice bursztynu*, Warszawa 1989, s. 5-6.

górach”. Zapis w kronice ilustrowany jest naiwnym, barwnym rysunkiem wysp bursztynowych i żywiczającego drzewa liściastego. Wyspy wstające z wody, ogrzewane słońcem o ludzkiej twarzy, są na stromych stokach niszczone, w wyniku czego na powierzchni pokazuje się bursztyn. Stare drzewo o zniszczonej koronie pod wpływem nasłonecznienia ulega silnemu żywicowaniu. Kapiąca do wody żywica przypomina mit o Faetonie⁶.

3. Analiza ilustracji nr 1: „Wyspy bursztynowe wg Kroniki Redana” i szukanie analogii do mitu i relacji o wyprawie Pompejusza.

Temat 3: Podboje cesarstwa rzymskiego.

1. Przy omawianiu wypraw wojennych Rzymian nauczyciel czyta głośno tekst Pliniusza:

Niektórzy twierdzą, że te ziemie aż do rzeki Wistła zamieszkałe są przez Sarmatów, Wenedów, Scirów, Hirrów, że zatoka nazywa się Cylipenus, a przy wejściu do niej jest wyspa Latris, bezpośrednio zaś dalej druga zatoka Magnus, granicząca z Cymbami. Przylądek Cypryjski, wybiegający daleko w morze, tworzy półwysep zwany Tastris. Dalej leżą 23 wyspy znane Rzymianom z wypraw wojskowych. Najważniejsze z nich, to Burkana, ochrzczona przez naszych Fabarią, od mnóstwa tej jarzyny dziko tam rosnącej, dalej Glesaria, zwana tak przez żołnierzy od bursztynu, przez barbarzyńców zaś Austerawia, na koniec Aktania⁷.

2. Rozmowa z uczniami:

- a) W jakich rejonach Rzymianie prowadzili wyprawy wojskowe?
- b) Co tam znajdowali?
- c) Od czego nadano nazwę wyspie Glesaria?

3. Przedstawiamy postać Pliniusza – uczniowie czytają notkę biograficzną ze słownika lub encyklopedii, określają kim był, gdzie i kiedy żył. Czy w swoim tekście mógł i chciał powiedzieć prawdę?

4. Uczniowie szukają w słownikach lub encyklopediach kim był Tacyt, gdzie i kiedy żył, a następnie czytają poniższe źródło:

Zwracając się więc w prawo, spotykamy na wybrzeżu Morza Swebskiego oblane nim gminy Estiów [tak Rzymianie nazywali Prusów], którzy mają zwyczaje i strój Swebów, lecz język zbliżony bardziej do brytańskiego. Czczą oni matkę bogów. Jako symbol swej wiary noszą wizerunki dzików; ten zastępując broń i wszelką inną ochronę, czciciela bogini nawet wśród nieprzyjaciół zabezpiecza. Rzadko posługują się żelazem, często pałkami. Z uprawą zboża i innych produktów ziemnych cierpliwiej się biedzą, niżby się tego oczekiwało po zwyczajnej Germanom gnuśności. Ale także morze przeszukują i jedyjni wśród wszystkich Germanów zbierają po mieliznach i na samym wybrzeżu bursztyn, który oni sami nazywają glesum

---

⁶ Tamże, s. 12.

⁷ Pliniusz, *O Wenetach znad Wisły* (C. Plinii Secundo, *Naturalia Historiae*, lib. IV, c. 96-97), cyt za: G. Labuda, *Słowiańszczyzna starożytna i wczesnośredniowieczna. Antologia tekstów źródłowych*, Poznań 2003, s. 27.

[słowo glesum nie jest oczywiście wyrażeniem staropruskim, ale germańskim, nazwę tę bowiem przejął Tacyt za pośrednictwem Germanów, nazwa rodzima brzmiała zapewne gintaras (litewskie) „jantar”]. Jakie są jego własności lub w jaki sposób się rodzi, tego zwyczajem barbarzyńców ani nie badali, ani nie dociekli; a nawet leżał on długo między innymi odpadkami morskimi, aż nasz zbytek nadał mu rozgłos. Im samym nie służy do żadnego użytku: zbierają go w surowym stanie, dostawiają nie obrobiony i dziwią się cenie, jaką za niego otrzymują. W każdym razie można przypuścić, że bursztyn jest żywicą drzew, ponieważ widać bardzo często w jego przezroczu jakieś żyjątka ziemne, a także lotne, które uwikławszy się w cieczy, zostają w niej uwiecznione, skoro potem w masę stwardnieje⁸.

5. Rozmowa z uczniami:

- a) O jakich ludach mówi Tacyt?
- b) Kogo czcili ludy pogańskie?
- c) Czym się zajmowały?
- d) W jaki sposób pozyskiwano bursztyn?
- e) Czy można to dzieło uznać za wiarygodne? Co o tym świadczy?

Temat 4: Cesarstwo rzymskie za Nerona.

1. Przy omawianiu zagadnień handlowych i kontaktów z innymi terytoriami rozdajemy uczniom tekst źródłowy:

Niedawno się przekonano, że wybrzeże Germanii, z którego jest przywożony bursztyn, znajduje się w odległości 600 mil od Carnuntum w Patagonii. Żyje jeszcze ekwita rzymski wysłany dla zdobycia bursztynu przez Julianusa zarządzającego igrzyskami gladiatorскими cesarza Nerona. Odwiedził on miejsca handlowe (commercia) i wybrzeża, przywożąc takie ilości bursztynu, że nawet siatka służąca do powstrzymywania zwierząt i osłaniania podium miała w każdym węzélku bursztyn. Broń zaś, miary i cały sprzęt, używany przez jeden dzień, był z bursztynu dla urozmaicenia wystaw w poszczególnych dniach. Najcięższa bryła bursztynu ważyła 13 funtów (4,25 kg)⁹.

2. Uczniowie wykonują pracę pod kierunkiem nauczyciela:

- a) Szukają na mapie ściennej i na mapkach w atlasie Germanię i Patagonię.
- b) Wyszukują Carnuntum na mapie szlaku bursztynowego (mapa nr 2).
- c) Przeliczają na dzisiejsze miary 600 mil rzymskich [1 mila rzymska to równowartość dzisiejszych 1478,5 metrów].
- d) Określają orientacyjny czas trwania podróży z Cesarstwa Rzymskiego nad Morze Bałtyckie.

---

⁸ Tacyt, *O Germanach znad Łaby i o Wenedach znad Wisły* (C. Tahiti, *De origine et situ Germaniae*, c. 41-46), cyt. za: G. Labuda, dz.cyt., s. 30.

⁹ Pliniusz Secundo, *Historiae naturalia*, cyt. za: J. Kolendo, *Wyprawa po bursztyn bałtycki za Nerona [54-68 r.]*, „Pomerania Antiqua”, t. 10, 1981, s. 26.

- e) Wyszukują w podręczniku (słowniku, encyklopedii) informacji czym zajmował się ekwita.

5. Rozmowa z uczniami:

- a) Na podstawie tego fragmentu opowiedz jak wyglądały igrzyska gladiatorские?
b) Do czego wykorzystywano sprowadzany z Bałtyku bursztyn?

6. Uczniowie czytają fragment pracy naukowej, a następnie wykonują zadania:

- a) Określają jak długo trwała wyprawa z nad środkowego Dunaju do centrum handlu bursztynem – do ujścia Wisły i do Sambii.
b) Porównują odległość z obu źródeł – 600 mil i 889 km przeliczając na wspólną miarę.

Sumując długość zrekonstruowanych odcinków szlaku Carnuntum – ujście Wisły otrzymamy ok. 860-890 km. Odpowiada to niemal dokładnie długości podanej przez Pliniusza, zwłaszcza jeżeli weźmiemy pod uwagę, że zaokrąglił on odległość do prawie 600 000 kroków (= 889 km). Oznacza to, że w optymalnych warunkach trasa była nieco krótsza. Udało się nam odtworzyć na niej 40-42 punktów etapowych, co pozwala określić przeciętną długość dziennego marszu na 21-22 km. Podróż do najbogatszych złóż bursztynu na Sambii była dłuższa o ok. 100 km. Tak więc na dotarcie z nad środkowego Dunaju do ujścia Wisły potrzeba było około sześciu, a do Sambii siedmiu tygodni¹⁰.

Temat 5: Ziemie pruskie w starożytności. Szlak bursztynowy.

1. Uczniowie analizują mapę fizyczną dzisiejszego Wybrzeża Gdańskiego i porównują z mapką nr 3: „Rozmieszczenie importów rzymskich pomiędzy środkowym Dunajem a Bałtykiem”.
2. Uczniowie czytają poniższy tekst i wykonują polecenia:
  - a) Porównują informacje uzyskane z pracy naukowej z obiema mapami.
  - b) Określają dwa główne ośrodki osadnicze i przyporządkowują je do kultury wielbarskiej [dolina Wisły] oraz kultury zachodniobałtyjskiej [dolina Pregoty i Sambia].
  - c) Określają jakie państwa i regiony znajdują się obecnie na tym terenie.

U schyłku starożytności Wisła nie splaywała bezpośrednio do morza, lecz do Zalewu Wiślanego. Jego obszar był znacznie większy niż obecnie, przy czym część południowa tworzyła dużą zatokę. Siegała ona od rejonu Malborka aż po Wysoczyznę Elbląską. Delta wiślana była znacznie mniejsza, a ramiona rzeki dzieliły ją na liczne wyspy i półwyspy. Osobne duże jezioro lagunowe istniało na wschód od Gdańska i Pruszcza Gdańskiego. Cały ten wodnisty obszar oddzielała od morza długa mierzeja, która wychodząc z rejonu Gdańska

---

¹⁰ J. Wielowiejski, *Główny szlak bursztynowy w czasach cesarstwa rzymskiego*, Wrocław 1980, s. 128-129.

dochodziła aż do Sambii. Niewątpliwie były w niej przerwy łączące Zalew Wiślany z morzem. (...) W ciągu późnego okresu przedrzymskiego i okresu pływów rzymskich do najbardziej rozwiniętych pod względem gospodarczym, osadniczym i komunikacyjnym obszarów należały: dolina Wisły wraz z jej szeroko pojętym ujściem, dolina Pregoty i Sambia¹¹.

3. Uczniowie czytają następny fragment i określają:

- a) Na jakim obszarze występował wówczas bursztyn?
- b) Jakie to są dzisiaj tereny?
- c) W jaki sposób pozyskiwano bursztyn?

Na podstawie rozmieszczenia skupisk osadniczych i chronologii napływu importów rzymskich można wnioskować, że w późnym okresie przedrzymskim główne punkty docelowe kupców celtyckich znajdowały się na zachodnim brzegu Zatoki Gdańskiej. Można to tłumaczyć tym, że przedmiotem handlu były wówczas głównie bryły bursztynu wyrzucane na brzeg morza lub zbierane po mieliznach. (...) Szybki rozwój skupisk osadniczych na prawym brzegu Wisły (chełmińskie i kwidzyńskie) i nad Nogatem (malborskie i elbląskie) obserwowany od połowy I w. n.e. wiązał się zapewne ze wzmożonym ruchem na szlaku bursztynowym, spowodowanym modą na bursztyn w państwie rzymskim¹².

4. Uczniowie czytają kolejny fragment pracy naukowej, a następnie:

- a) Znajdują wymienione nazwy geograficzne na mapie fizycznej lub administracyjnej.
- b) Określają dzisiejszą przynależność administracyjną tych terenów.

Przyciągająca siła wieści o najbogatszych zasobach bursztynu na Sambii kierowała zapewne wielu kupców w tamtą stronę. Skupisko malborskie miało zresztą dogodne połączenie wodne i lądowe z koncentracją osadniczą na Wysoczyźnie Elbląskiej. Podróżni mogli korzystać albo z żeglugi po wodach Zalewu Wiślanego lub też posuwali się jego brzegiem wzdłuż krawędzi wysoczyzny Pojezierza Iławskiego. Sporo trudności musiała nastręczać przeprawa przez zabagnioną dolinę rzeki Dzierżgoń wpadającej do jeziora Drużno¹³.

5. Uczniowie czytają poniższy fragment i wykonują polecenie:

- a) Na mapce konturowej Europy zaznaczają Elbląg i ciągną odręcznie przebieg trzech szlaków – 1) do Morza Śródziemnego (bursztynowy), 2) do Morza Czarnego (pontyjski) i 3) na Półwysep Sambijski (przedłużenie szlaku bursztynowego).

---

¹¹ Tamże, s. 124.

¹² Tamże, s. 125.

¹³ Tamże, s. 127.

- b) Odpowiadają na pytanie: Co świadczy o tym, że szlak bursztynowy przechodził przez Elbląg?

Handlowa rola skupiska elbląskiego, którego centralny punkt istniał zapewne na terenie obecnego Elbląga, wypływa z faktu, że tam właśnie łączyły się ze szlakiem morskim dwa wielkie szlaki transkontynentalne: bursztynowy i pontyjski. Ponadto wzdłuż wybrzeża wiódł szlak do Sambii. (...) Niezwykle gęste zaludnienie obszaru Elbląga wiązało się zapewne z istnieniem tam targowisk, gdzie kupcy przybywający z południa i południowego wschodu po bursztyn bałtycki przywozili ze sobą liczne wyroby rzemiosła rzymskiego i pieniądze. Wskazuje na to wyposażenie zmarłych w importy rzymskie¹⁴.

Temat 6: Życie codzienne w starożytności.

1. Nauczyciel wyjaśnia, że w starożytnym Rzymie bursztyn był popularny jako materiał zdobniczy, ale także przypisywano mu moc ochronną. Najlepiej wykazuje to świadectwo z epoki – słowa Pliniusza Starszego zawarte w jego *Historia Naturalis* (ks. XXXVII) z I wieku n.e. Sam autor, choć nastawiony do bursztynu dość sceptycznie, przekazuje jednak opinie o tym materiale panujące wśród jemu współczesnych, zwłaszcza wśród kobiet.
2. Nauczyciel czyta na głos dwa teksty i ogłasza konkurs dla uczniów na wypisanie, jak największej ilości przykładów zastosowania bursztynu w starożytności. Po skończeniu czytania uczniowie w ławkach wymieniają się karteczkami i uzupełniają różnice. Wygrywa ta grupa (2-osobowa), która poprawnie wypisze największą ilość przykładów.

[Kobiety] noszą naszyjniki z bursztynu przede wszystkim jako ozdobę, ale i jako lekarstwo; wierzą, że zapobiega on zapaleniu migdałów i bólom gardła, (...) jako napój lub amulet [bursztyn] pomaga wszystkim, niezależnie od wieku, przy napadach szału i trudnościach z oddawaniem moczu. Zawieszony na szyi ma leczyć gorączkę i choroby, utarty z miodem i olejkiem różanym pomaga przy dolegliwościach uszu, a z miodem attyckim leczy również osłabienie wzroku. Zmielony na mąkę lub pity z wonną żywicą przeciwdziała także dolegliwościom żołądkowym. (...) Pomaga dzieciom, które noszą go przywiązany jako amulet¹⁵.

O zaletach leczniczych bursztynu pisali już w starożytności Pliniusz Starszy i Kallistratos. (...) Kallistratos również podkreśla właściwości lecznicze bursztynowych naszyjników przy bólu gardła, ale także szyi i głowy. Ponadto wspomina o bursztynowych bransoletach pomagających łagodzić objawy choroby reumatycznej oraz umniejszających uczucie zmęczenia i ogólnego osłabienia organizmu. Słuchając rad mędrców, Rzymianki nosiły bursztyn wprost na ciele, bo miał im zapewnić zdrowie. Używano go również do sporządzania leków, służył też do czarów i magii, składano go w ofierze bogom a także wytwarzano sztuczne piżmo – nieoceniony składnik perfum. Mikstury z bursztynem jako głównym

¹⁴ Tamże, s. 128.

¹⁵ E. Mierzwińska, dz. cyt.

składnikiem stosowano w leczeniu astmy, bronchitu, przy zaburzeniach jelitowych i układu moczowego, a także w niewydolności układu krążenia¹⁶.

Temat 7: Okres wielkich wędrówek ludów.

1. Nauczyciel wyjaśnia, że okres wielkich wędrówek ludów spowodował zerwanie dotychczasowych szlaków handlowych, w tym bursztynowego. Jako próbę odnowienia dawnych stosunków można uznać wysłanie przez Estiów ok. 515 r. poselstwa do króla Ostrogotów w Rzymie, o czym świadczy list króla Teodoryka do Estiów (datowany na lata 514/517), w którym dziękuje za przywieziony bursztyn i zapowiada posłanie darów.
2. Wybrany przez nauczyciela uczeń staje przed klasą i odczytuje na głos list, który ma przygotowany w formie zrolowanego papiirusu. Pozostali uczniowie słuchają i uzupełniają rozdane im wcześniej testy wyboru.

Król Theodoryk (pozdrawia) Hestiów.

Dzięki waszym posłom przybywającym jeden po drugim dowiedzieliśmy się, że bardzo pragnęliście nas poznać, chcąc jako mieszkańcy wybrzeży oceanu pozyskać naszą przychylność. Nadzwyczaj miłe jest dla nas i przyjemne wasze pragnienie, aby nasza sława dotarła i do was, którym nie mogliśmy powierzyć żadnych poleceń. Kochajcie więc tego, którego już poznaliście z wahaniem. Bo podejmować drogę przez tak wiele ludów – to nie to samo, co pragnąć czegoś łatwego do osiągnięcia. Toteż poszukując was z serdecznym pozdrowieniem zawiadamiamy, że bursztyny, które dostarczyliście przez pośredników, przyjęto z wdzięcznością. Fale oceanu zstępując ku wam przynoszą tę niezwykle lekką substancję, zgodnie ze słowami waszych ludzi. Twierdzili oni jednak, że nie znacie miejsca jej pochodzenia, choć otrzymujecie ją dzięki szczodrości waszej ojczyzny w ilości większej niż wszyscy inni ludzie. Według opisu niejakiego Korneliusza [opis bursztynu w kraju Estiów Corneliusa Tacitusa w „Germanii”] wypływa ona w postaci soku drzew (sucus), na wewnętrznych wyspach oceanu, dlatego właśnie nosi nawę bursztyn (sucinum), i jest tam zbierany. Krzepnie powoli w ciepłe słoneczne. Staje się bowiem topliwym kruszcem, delikatnym i przejrzystym, mieniąc się czerwonawo to barwą szafranu, to jasnością płomienia, a ilekroć dostanie się w okolice przybrzeżne, oczyszczony przez kolejne przyprływy i odpływy, wyrzucany jest na wasze brzegi.

Uznaliśmy za stosowne wyjaśnić to dlatego, byście nie pomyśleli że zupełnie uchodzi naszej uwagi coś, co waszym zdaniem utrzymujecie w tajemnicy. Przeto odnajdujcie nas częściej drogami, które otworzyła wam wasza miłość, ponieważ zawsze przynosi korzyść zgoda osiągnięta przez potężnych władców, którzy, gdy zostaną ujęci skromnym darem, starają się zawsze w przyszłości odwzajemnić większym. Przekazaliśmy wam również przez naszych posłów pewne słowa. Za ich pośrednictwem oświadczamy, że przeznaczyliśmy wam to, co powinno być (wam) miłe¹⁷.

Test dla uczniów:

---

¹⁶ J. Zawicki, *Właściwości lecznicze bursztynu*, w: *Dzieje pozyskiwania i wykorzystywania bursztynu na ziemiach polskich. Studia i materiały*, red. J. Hochleitner, W. Moska, Jantar 2006, s. 121.

1. Jaki król pisał list do Estiów:
  - a) Neron
  - b) Theodoryk
  - c) Konstantyn
2. Co Estiowie przekazali w darze:
  - a) złoto
  - b) srebro
  - c) bursztyn
3. Na jakiego pisarza rzymskiego król powołuje się w liście:
  - a) Pliniusza Starszego
  - b) Korneliusza Tacyta
  - c) Senekę
4. Jak według przekazów ustnych tworzy się bursztyn:
  - a) tworzy się w pokładach ziemi i jest wydobywany przez kopaczy
  - b) wypływa w postaci soku drzew, na wewnętrznych wyspach oceanu i krzepnie powoli w ciepłe słonecznym
  - c) spada z nieba podczas burzy
5. Czy Theodoryk jest zadowolony z daru:
  - a) tak, stara im się odwdzińczyć
  - b) nie, jest zły na Estiów

Temat 8: Prusowie we wczesnym średniowieczu.

1. Przy omawianiu gospodarki i kultury Prusów uczniowie czytają poniższy tekst naukowy, a następnie:
  - a) Odnajdują dawne Truso, dzisiejszy Janowiec Pomorski, na mapie administracyjnej, drogowej regionu.
  - b) Wymieniają wyroby bursztynowe znalezione podczas wykopalisk.
  - c) Analizują ilustracje¹⁸ i doceniają kunszt artystyczny przedmiotów.

---

¹⁷ M. F. Jagodziński, *Bursztyn nad Zalewem Wiślanym. Przyczynek do dziejów Żuław Wiślanych, Mierzei Wiślanej i Wysoczyzny Elbląskiej*, w: *Dzieje pozyskiwania...*, s. 30-31.

¹⁸ Tablice 6 i 7 ze zdjęciami bursztynu z Truso, w: M. F. Jagodziński, *Bursztyniarstwo w Truso*, w: *Dzieje pozyskiwania...*, s. 41-42.

- d) Analizują szlak bursztynowy (mapa nr 4) i wskazują obszary wymienione w tekście.

Oprócz towarów masowych, takich jak drewno, żelazo, zboże czy sól, duży udział w handlu miały wyroby wyspecjalizowanych warsztatów rzemieślniczych. Wymienić tu można wyroby warsztatów jubilerskich, szklarskich, kowalskich, rogowiarskich oraz bursztyniarskich. Szczególnie duże znaczenie bursztynu w handlu bałtyckim wykazały m.in. badania osady Truso. Pozostałości warsztatów zajmujących się obróbką bursztynu odkryto w kilku budynkach zlokalizowanych w części rzemieślniczo-handlowej osady. Znalezione w nich dużą ilość surowca bursztynowego, odpadów produkcyjnych oraz wyrobów niedokończonych bądź uszkodzonych i zarzuconych. Do podstawowych wyrobów zaliczyć można różnej wielkości krążkowate paciorki, wisiorki w kształcie toporów bądź młotków Thora, a także pionki do gry hnefatafl. Odkryto też fragment krzyżyka bursztynowego w warstwach datowanych na połowę IX w. Przedmiotem handlu był też surowiec bursztynowy, co poświadczają odkrycia licznych, nieobrobionych bryłek bursztynu w obrębie targowiska w Truso, a także na innych palcach targowych m.in. w Ribe [Jutlandia, Dania], Haithabu [Jutlandia, Dania], Birce [Szwecja] czy Starej Ładodze [obw. petersburski, Rosja]. Można więc powiedzieć, że we wczesnym średniowieczu bursztyn ponownie znalazł się wśród dóbr i towarów szczególnie pożądaných nie tylko w basenie Morza Bałtyckiego, ale również na rynkach krajów wysoko rozwiniętych, zwłaszcza w Cesarstwie Bizantyjskim i krajach arabskich. Truso doskonale położone w delcie Wisły, na początku dawnego szlaku pontyjskiego (czarnomorskiego), wykorzystywało w pełni dawne tradycyjne pozyskiwania i obróbki bursztynu¹⁹.

Temat 9: Gospodarka i kultura Zakonu Krzyżackiego.

1. Przy omawianiu gospodarki i dziedzictwa kulturowego Krzyżaków uczniowie czytają fragmenty pracy naukowej i odpowiadają na poniższe pytania:

- d) Co oznacza pojęcie regale?
- e) Kto wcześniej miał prawo do bursztynu?
- f) Dlaczego to zostało zmienione?

We wczesnym średniowieczu pozyskiwanie bursztynu na wybrzeżu bałtyckim objęte było zapewne prawem nadbrzeżnym: jantar jak i wszystko co zostało znalezione na brzegu należało do znalazcy. Jednak szybko z korzyści płynących z bursztynu zaczęli sobie zdawać sprawę władcy terytorialni władający tym terenem: wprowadzili monopol na wydobycie tej skamieliny. Regale bursztynowe wykształciło się na Pomorzu Gdańskim już w XIII w., tj. w czasach książęcych. Na jego mocy prawo do znalezionej na plaży jantaru miał książę jako władca terytorialny.

Zakon krzyżacki po zajęciu Prus, a następnie po podbiciu w początkach XIV w. Pomorza gdańskiego skwapliwie zaczął wykorzystywać zasoby bursztynu. Jantar, podobnie jak w czasach książęcych, objęty był regale. Zarówno zbieranie, jak i gromadzenie bursztynu dozwolone było jedynie pod auspicjami zakonu²⁰.

---

¹⁹ M. F. Jagodziński, *Bursztyniarstwo w Truso*, w: *Dzieje pozyskiwania...*, s. 34-35.

2. Uczniowie czytają następny fragment i odpowiadają na pytania:
- Jakie dokumenty potwierdzają ważność handlu bursztynem?
  - Czego dotyczyły wilkierze?
  - Jakie kary groziły za posiadanie bursztynu?
  - O jakim wydarzeniu historycznym mówi ten tekst?

Bursztyn stał się szybko jednym z głównych towarów (obok zboża i drewna) będących przedmiotem handlu zakonnego. Miało to miejsce szczególnie w okresie rozwoju potęgi gospodarczej zakonu na początku XV w. Ułatwieniem w handlu bursztynem były przywileje papieskie nadane zakonowi w 1257 i 1263 r., a zezwalające w ograniczonym stopniu na prowadzenie działalności handlowej. W II połowie XV w., gdy ujście Wisły opanowane zostało przez Królestwo Polskie i zakon stracił dostęp do głównego szlaku handlowego, handel bursztynem pozostał jedyną dobrze prosperującą gałęzią gospodarki zakonnej. (...) Zakon bardzo skrupulatnie pilnował, by bursztyn nie wchodził w posiadanie poddanych: w wilkierzu Królewca z 1394 roku zabroniono wszystkim obywatelom miasta posiadania bryłek nieobrobionego bursztynu. Za złamanie tego zapisu można było ponieść karę śmierci poprzez powieszenie²¹.

3. Wspólna analiza ilustracji nr 2 „Poławiacze bursztynu. Rycina z XVI wieku”:

- Kto stoi na pierwszym planie?
- Jak są ubrani bursztynnicy, dlaczego?
- Dlaczego siatki mają tak duże oczka, a kosze są tak wielkie?
- Co widać na planie dalszym?
- Co czym może świadczyć dym unoszący się z kociołka?
- Jak myślicie, czy taka praca była łatwa i przyjemna?

4. W celu lepszego zrozumienia ilustracji nauczyciel czyta:

Pozyskiwanie bursztynu miało miejsce przede wszystkim po większych sztormach, kiedy to od dna morskiego odrywały się wodorosty, w których znajdował się „morski kamień”. Rośliny, w których zaplatany był cenny surowiec, wydostawały się na powierzchnię wody i pędzone falami przemieszczały się w kierunku brzegu. Wylawianie wodorostów i wyrzucanie ich na brzeg miało miejsce już po ustaniu sztormu. Ludzie zajmujący się tym stali w wodzie i wylawiali rośliny specjalnymi siatkami na długich kilkumetrowych kijach. Z powodu przejmującego zimna musieli się często zmieniać. Rodziny poławiaczy stojące na brzegu wybierały bursztyn zaplatany w wodorosty. (...) Ponadto bursztyn zbierano także podczas sztormów. Wtedy to nadzy chłopcy wyposażeni w siatki stali w wodzie i wybrali dorywający się od dna cenny surowiec. Było to bardzo niebezpieczne zajęcie, podczas którego ginęło wielu poławiaczy²².

---

²⁰ A. Chęć, *Pozyskiwanie bursztynu w średniowieczu i wytwórczość bursztynnicza w państwie zakonnym w Prusach*, w: *Bursztyn jako dobro turystyczne basenu Morza Bałtyckiego*, red. J. Hochleitner, Jantar 2008, s. 22.

²¹ A. Chęć, dz.cyt., s. 23, 25.

Pośród opisów podróży do Prus znajdujemy barwną relację dominikanina Grunoviusa, który za czasów papieża Leona X (1513-1521) wybrał się do Sambii po bursztyn, by za ten wykupić u papieża odpust zupełny. Jak cenny wówczas był to skarb nich świadczy, że za kawałek bursztynu o wielkości palca dominikanin zapłacić musiał równowartość małego mieszka złota. Grunoviusus szczegółowo pisał to, co widział w Prusach: „Kiedy wieje wichura z północy, wszyscy chłopcy z okolicy muszą przybyć na brzeg i wbiegać w morze z sieciami, aby łowić niesiony falami bursztyn (...) wielu jednak przy tym tonie. (...) ubrani są oni w skórzane kirysy z głębokimi kieszeniami (...) i często marzną w lodowatej wodzie, że trzeba ich odmrażać, zanim mogą wrócić do swych chat (...), z tego powodu na brzegach wielkie utrzymuje się ognie”. Grunoviusus widział, jak niewolniczo pracujący poławiacze przywiązują się do siebie linami, aby nie zostać porwanymi przez zdradliwe morskie prądy. Biorą też ze sobą długie na sześć metrów tyki, aby wspinać się na nie, gdy nadejdą największe fale²³.

5. Uczniowie otrzymują teksty²⁴ mówiące o przykładach zastosowania bursztynu w czasach średniowiecznych i wyciągają wnioski do czego był on głównie stosowany. Porównują do sposobu wykorzystywania bursztynu w czasach prehistorycznych i starożytnych. Mogą pracować samodzielnie bądź w parach:

- a) *W zamku w Starogardzie wśród darów złożonych w kaplicy zamkowej przy wizerunku świętej Barbary wisiał w 1441 r. różaniec bursztynowych, a w 1452 r. różaniec z koralami ze srebrnymi zdobieniami, czarnymi agatami i białymi bursztynami, bursztynowy różaniec oraz trzy różańce z koralami, bursztynów i agatów.*
- b) *Na stołecznym zamku w Malborku przynajmniej dwie kaplice posiadały w swoim wystroju wyroby bursztynowe: kaplica św. Bartłomieja, mieszcząca się w skrzydle wschodnim zamku średniego oraz prywatna kaplica wielkich mistrzów w zespole rezydencjonalnym w zachodnim skrzydle zamku średniego.*
- c) *W kaplicy zamkowej w Starogardzie oprócz różańców natrafiamy na obraz z bursztynu oraz bursztynową figurę św. Barbary z wieżą, koroną i palmą ze srebra.*
- d) *Do sprzętów liturgicznych w kaplicy zamkowej w Pasłęku należała srebrna pozłacana monstrancja z figurką lub płaskorzeźbą Najświętszej Marii Panny z bursztynu.*
- e) *Bursztynem zdobiono także elementy szat liturgicznych: do wyposażenia kaplicy zamkowej w Ostródzie należała w 1516 r. m.in. czerwona aksamitna czapka z*

---

²² A. Chęć, dz.cyt., s. 25.

²³ J. Marek, *Jak to z bursztynem bywało*, w: *Dzieje pozyskiwania...*, s. 101.

²⁴ A. Chęć, dz.cyt., s. 29.

bursztynowym guzikiem, a na zamku w Gdańsku była w latach 1416-1418 m.in. srebrna sprzączka z bursztynem.

Temat 10: Mikołaj Kopernik i jego czasy.

1. Przy omawianiu działalności Kopernika jako lekarza uczniowie czytają następujący fragment:

Mikołaj Kopernik ordynował bursztynowy proszek na dolegliwości sercowe. W bibliotece uniwersytetu w Uppsali (Szwecja) zachowała się oryginalna recepta skreślona ręką wielkiego astronoma i lekarza zawierająca oprócz bursztynu zestaw typowych w medycynie tego okresu kamieni szlachetnych (szmaragdy, szafiry, perły, złoto, srebro, koral), a także proch hutniczy, róg jednorożca (?), kość słoniową oraz substancje roślinne²⁵.

2. Nauczyciel wyjaśnia, że w Uppsali znaleziono w księgach włos z głowy Mikołaja Kopernika, na podstawie którego określono jego kod genetyczny i porównano z czaszką z grobu w katedrze fromborskiej, co potwierdziło jej autentyczność. Tak historia bursztynu splata nam się z dziejami Warmii, Polski i Europy.

3. Nauczyciel uzupełnia informacje mówiąc:

Krzyżacy, opanowawszy bursztynowe wybrzeże, czerpali olbrzymie zyski z handlu bursztynem, ale szczególnie cenili odmianę białą, której przypisywano wyjątkowe właściwości lecznicze. Z życzeniem, >aby ten dobry kamień wypędził tamte złe< książkę pruski Albrecht Hohenzollern przesłał Marcinowi Lutrowi bryłkę białego bursztynu na kamienie żółciowe. Nadworny lekarz księcia Andreas Aurifaber w rozprawie naukowej na temat bursztynu („Succini historia”, 1551) zamieścił 46 recept na zastosowanie bursztynu w takich dolegliwościach jak np. ból zębów, żołądka, reumatyzm, arytmia serca²⁶.

Temat 11: Gospodarka Europy w XVI wieku.

1. Przy omawianiu rozwoju rzemiosła uczniowie czytają poniższy tekst i odpowiadają na pytania:

- a) Dlaczego przed 1454 rokiem nie mogły rozwijać się cechy bursztynnicze?
- b) W jaki sposób polityka wpływa na gospodarkę?
- c) Czy znasz inne przykłady z historii oddziaływania decyzji politycznych na rozwój bądź upadek gospodarczy danego kraju?
- d) Co oznacza pojęcie cech?

---

²⁵ E. Mierzwińska, dz.cyt.

²⁶ Tamże.

[Do XV wieku] produkcja wyrobów bursztynowych odbywała się wyłącznie na zamówienie władz zakonnych. Sytuacja zmieniła się po wybuchu wojny trzynastoletniej: wtedy to król Kazimierz Jagiellończyk w 1454 r. nadał Gdańskowi całą Mierzeję Wiślaną, czego następstwem było wejście w posiadanie tam położonych złóż bursztynu. Spowodowało to szybki rozwój rzemiosła bursztynniczego. Powstał cech bursztynników, którzy w 1526 r. pracowali w 46 warsztatach. Żaden inny cech nie posiadał w tym czasie więcej warsztatów²⁷.

2. Uczniowie czytają kolejne teksty i omawiają organizację pracy w cechu bursztyniarskim. Zastanawiają się nad warunkami pracy czeladników i uczniów.

Kandydat na ucznia przedstawiał list rodowy i dokument chrztu, na czeladnika – zaświadczenie mistrza o odbytych latach nauki i nienagannym zachowaniu. Nauka w cechu elbląskim trwała cztery lata. U gdańskich bursztynników lata majsterskie (XV w.) trwały półtora roku, na początku XVI w. – trzy lata. Najlepiej, aby były to lata nieprzerywane wędrówkami, odbyte w jednym warsztacie i przepracowane bez konfliktów. Do egzaminu czeladniczego w cechu gdańskim czeladnik mógł przystąpić po ukończeniu 25 lat życia. O zamiarze wyzwolenia na mistrza musiał zawiadomić pracodawcę i starszych cechu, ogłaszając swoją decyzję na kwartalnym zebraniu cechowym. W elbląskim cechu mógł taką zapowiedź ogłosić dopiero po czterech latach służby. Egzamin był próbą umiejętności, toteż według najstarszego gdańskiego statutu, czeladnik musiał obrobić funt bursztynu zakupionego z własnych środków. Musiał też zapłacić starszym cechu, którzy doglądali prac, 2 grzywny srebra. Następnie ugościć starszyznę beczką piwa (w cechu elbląskim - beczką piwa i szynką). (...)

Rozporządzenia cechowe ściśle regulują czas pracy i czas wolny zarówno uczniów, jak i czeladników rzemiosła bursztynowego (także innych rzemiosł). Nakazują prawy tryb życia, lojalność wobec pracodawcy, moralne, religijne prowadzenie się poza warsztatem, określają czas rozpoczęcia i zakończenia pracy, obowiązkowe uczestnictwo w pogrzebach członków cechu i ich rodzin, ustalają kary za przewinienia i poważne wykroczenia. Określają prawa i obowiązki osobno dla starszyny i młodych mistrzów. Według ponawianych przepisów z XVI w. młody mistrz cechu elbląskich bursztynników był zobowiązany do służby wojskowej w obronie miasta. W tym celu musiał przeznaczyć 3 marki na zakup kirysa (Harnisch) i hakownicy oraz 2 marki na sprzęt marynarski, a do wspólnej ludy mistrzowskiej zobowiązany był złożyć 6 funtów wosku²⁸.

W I połowie XVI wieku mistrzowie cechowi zmuszali do ciężkiej pracy swoich czeladników i uczniów terminujących dziennie aż po 16-17 godzin (w tym 2 godziny na posiłki, po 30 min. na śniadanie i kolację oraz godzinę na obiad). Według ordynacji czeladników cechu gdańskich bursztynników z 12 września 1583 roku pracę rozpoczynano między 4 a 5 godziną rano²⁹.

---

²⁷ A. Cheć, dz.cyt., s. 27.

²⁸ A. R. Chodyński, *Zasady działalności cechów bursztynniczych w miastach nadbałtyckich*, http://www.amber.com.pl/historia/cech_bursztynnikow.php [dostęp 20 IV 2009 r.]

²⁹ J. Hochleitner, *Z dziejów bursztynu w historii nowożytnej Polski*, w: *Dzieje pozyskiwania...*, s. 50.

Temat 12: Bursztyn w sztuce renesansu i baroku.

Przy realizacji tematów dotyczących kultury i sztuki renesansu i baroku odrębną lekcję warto poświęcić na omówienie zbiorów bursztynu w Polsce i Europie wykonanych w tamtym okresie. Jeżeli nauczyciel ma bezpośrednie łącze z Internetem podczas lekcji, uczniowie samodzielnie bądź w parach pracują w oparciu o wskazaną stronę internetową: http://www.amber.com.pl/sztuka/muzea_zbiory_bursztynu.php. Uczniowie wypełniają swoją część tabeli opracowując następujące kolekcje:

- Muzeum Ziemi PAN, Warszawa
- Muzeum Archeologiczne, Gdańsk
- Muzeum Bursztynu, Gdańsk
- Muzeum Zamkowe, Malbork
- Muzeum Północno-Mazowieckie, Łomża
- Muzeum Historii Sztuki, Wiedeń (Austria)
- Zamek Rosenborg, Kopenhaga (Dania)
- Bursztyn w muzeach Berlina (Niemcy)
- Carskie Sioło (Rosja)
- Ermitaż, Sankt Petersburg (Rosja)
- Kremlowska Zbrojownia, Moskwa (Rosja)
- Muzeum Bursztynu, Kaliningrad (Rosja)
- Victoria and Albert Museum, Londyn (Wielka Brytania)
- Zabytki z bursztynu w muzeach szwedzkich

Po kilku minutach następuje prezentacja pracy uczniów i wspólne uzupełnianie tabeli:

Zabytki bursztyńnicze w Polsce i Europie z okresu renesansu i baroku

Wiek	Przykłady zabytków	Miejsce obecnego przechowywania
XVI		
XVII		
XVIII		

Jeżeli dostęp do Internetu podczas lekcji jest niemożliwy, proponujemy uczniom przygotowanie prezentacji w domu, a na lekcji następuje jej omówienie i wspólne wypełnienie powyższej tabeli.

Temat 13: Prusy i Rosja w XVIII wieku.

1. Nauczyciel dzieli klasę na trzy grupy (rzędy) i wyznacza zadania:

Gr I – na podstawie fragmentu układu chronologiczny plan wydarzeń

Gr II – z tekstu wypisuje nazwiska i wyjaśnia je

Gr III – z tekstu wypisuje państwa i miejscowości

2. Nauczyciel czyta poniższy fragment o powstaniu Bursztynowej Komnaty pokazując ilustracje:

Jest rok 1701. Król pruski, Fryderyk I, zakochany w sztuce i przepychu, z upodobaniem oddaje się realizacji swych artystycznych wizji. Zleca żyjącemu w Królewcu w Prusach Wschodnich mistrzowi jubilerskiemu z Danii, Gotfrydowi Wolframowi, wykonanie do swego zamku Charlottenburg „tapety” z bursztynu. Wydaje się jednak, że ów mistrz okazał się zbyt drogi dla pruskiego władcy, bo ostatecznie wyłożenie ścian bursztynem zostało dokończzone przez biegłych w jego obróbce rzemieślników niemieckich [gdańskich] – Schachta i Turowa. (...) Syn pierwszego pruskiego monarchy, Fryderyk Wilhelm I, który wszedł do historii jako król żołnierzy (...) cały swój czas i siły podporządkował bowiem jednemu celowi – militarnemu umocnieniu Prus. Nie było to łatwe zadanie: Brandenburgia-Prusy były wtedy jeszcze małym państwem, którego skarb za sprawą rozrzutności księcia elektora, ojca Fryderyka Wilhelma I, świecił pustkami. Na domiar złego – wokół czyhali wrogowie.

Krytyczna sytuacja zmuszała pruskiego monarchę do zdecydowanych działań. Pierwszym krokiem było przyłączenie do Prus szwedzkiego do tej pory Szczecina. Dokonanie tego wymagało pomocy ze strony silnego sojusznika. Król żołnierzy znalazł go w osobie cara Rosji, Piotra I, znanego jako Piotr Wielki.

Rosyjski „imperator”, jak sam się nazywał, zawarł z Fryderykiem Wilhelmem I sojusz wojskowy i jako rękojmi przymierza zażądał bursztynowego wyłożenia ścian z berlińskiego gabinetu, w którym niezmiernie zagustował. Car okazał się sojusznikiem na wskroś praktycznym – w końcu Prusy posiadały wystarczająco dużo cennych dzieł sztuki, a wielki Rosjanin właśnie rozpoczął rozbudowę Petersburga, zamierzając uczynić zeń wspaniałą metropolię. (...) Tak więc w kwietniu 1716 roku, pieczołowicie zapakowany w skrzynię bursztynowy gabinet powędrował z Berlina do Kłajpedy. W myśl zasady – zaproponuj wspólny interes i dzieło sztuki, szukaj sobie przyjaciela, który ma wojsko, a wszystko to dla chwały korony pruskiej, którą kiedyś nałożył sobie na głowę w Królewcu jego ojciec – Fryderyk I.

Jest rok 1755. Ciotka rosyjskiego następcy tronu, Piotra III, carowa Elżbieta poleca wywieźć bursztynowy gabinet, gwarancję prusko-rosyjskiego sojuszu politycznego, do Carskiego Sioła, letniej rezydencji rodziny carskiej. W części zamku zwanej Pałacykiem Katarzyny, w warsztatach nadwornego architekta Rastrellego, zostaje poszerzonych dwanaście tablic ściennych i dziesięć kolumn. Jest to zabieg niezbędny, gdyż bursztynowa dekoracja ma ozdobić ściany wielkiej Sali Pałacowej. Do całości włączone zostają dwadzieścia cztery lustra weneckie i cztery włoskie sceny krajobrazowe z weneckiej mozaiki. Prace nad Bursztynową Komnatą zakończyli – włoski rzeźbiarz Martelli oraz pięciu innych rzeźbiarzy i specjalizujących się w bursztynie mistrzów jubilerskich z Królewca. Potrzeba było jeszcze ośmiu lat, by uroda tej niezwyklej kompozycji zajaśniała pełnym blaskiem. Bursztynowe okładziny ścian artyści wzbogacili jeszcze takimi elementami jak: płaskorzeźby, figurki, herby i świeczniki. Urzekająco piękną całość uzupełniała mozaikowa podłoga inkrustowana masą perłową.

Tę salę pałacową szczególnie lubiła carowa Katarzyna II, i jak mówi legenda, spędzała w niej długie zimowe wieczory, układając pasjanse w ciepłym blasku bursztynu³⁰.

3. Odczytanie i uzupełnienie planu wydarzeń, wyjaśnienie postaci i wymienionych w tekście miejscowości. Wskazanie na wzajemne związki dziejów kultury i polityki.

Temat 14: Prusy Książęce w epoce nowożytnej.

Nauczyciel przypomina podział ziem pruskich na Prusy Królewskie i Prusy Książęce. Przy charakterystyce gospodarki i kultury ziem pruskich uczniowie czytają poniższe fragmenty opracowań naukowych, a następnie wykonują polecenia:

- e) Wyszukują w encyklopedii informacje o Helwingu.
- f) Na aktualnej mapie województwa lub dokładniejszej powiatu węgorzewskiego i giżyckiego szukają wymienionych w tekście miejsc.
- g) Sporządzają mapkę konturową i zakreślają miejsca bursztynonośne.

Bursztyn wylawiano i kopano nie tylko na wybrzeżu sambijskim, ale również w lasach i nad jeziorami południowych Prus Wschodnich. Piękne okazy znajdowano w wielu wsiach powiatu węgorzewskiego. Wylawiano bursztyn i to nieraz w pokaźnych ilościach w okolicach Sztynortu. W powiecie elckim z Jeziora Orzechowskiego wydobyto złoto północy. W 1666 roku w okolicach Bartoszczyca nagle wytrysło źródło, które zaczęło wyrzucać dość dużo bursztynu. Znakomite zbiory skamienielin i bursztynu posiadał węgorzewski pastor, sławny przyrodnik Jerzy Andrzej Helwing. Jego zbiory oglądał, a także niektóre zakupił król Stanisław Leszczyński³¹.

Zachowały się przekazy, że w Kanigowie nad Nidzicą wydobywano jantary około roku 1660, a pod Bartoszczykami w 1666 r. wytrysnęło źródło, które wraz z wodą wyrzucało takie ilości bursztynu, że właściciele owej posesji dorobili się znacznej fortuny. Z kolei w 1750 r. pod Piszem znaleziono wielki, niezwykle piękny okaz bursztynu przypominający w przekroju głowę białej kapusty. Ten gatunek bursztynu, nazywany białym, uważano wówczas za najcenniejszy³².

[Jerzy Andrzej Helwing] w 1717 r. w Królewcu opublikował pierwszy tom geologiczno-przyrodniczej monografii ziemi węgorzewskiej „Lithographia Angerburgica”. Trzy lata później w Lipsku ukazał się jej tom drugi. Jako że Helwing był wszechstronnym badaczem, przeto w swoich pracach zawarł opisy wielu minerałów, wśród których nie mogło zabraknąć bursztynu. Autor wskazywał na kilka miejsc w okolicach Węgorzorka, gdzie można było go

---

³⁰ D. B. Reimann, *Bursztynowa komnata. Fakty i mity*, Warszawa 1998, s. 7-12.

³¹ S. Achremczyk, *Mazurski bursztyn*, w: *Bursztyn jako dobro turystyczne...*, s. 63.

³² J. A. Włodarski, *Uwagi o pozyskiwaniu bursztynu w Prusach Wschodnich w drugiej połowie XIX wieku*, w: *Dzieje pozyskiwania...*, s. 70.

znaleźć. Głównym było jezioro Mamry, położone „daleko od morza, trzy mile od Rastemborka” [staropolska nazwa dzisiejszego Kętrzyna], o którego bursztynodajności informował już w 1578 r. Jan Pomarius. (...) Rybacy zarzucający sieci głęboko na jeziorze Mamry, wraz z rybami mieli wydobywać bryłki bursztynu. Podobnych odkryć dokonywano także na brzegach tego jeziora, wtedy gdy ustawała burzliwa pogoda. Bursztyny znajdowano najczęściej we wschodniej części akwenu, niedaleko wsi Kal, choć Helwing podawał, że jeszcze bardziej bursztynonośne były brzegi południowe, od strony Sztynortu. Osobliwością Mamr był także tzw. bursztyn pływający, który zdaniem rybaków był znajdowany w pogodne dni, w trzcinowych zaroślach. Źródłem pozyskiwania bursztynów były nie tylko dna i płyiczny jezior. Miano je znajdować także podczas orki, szczególnie przy brzegach zbiorników wodnych. J. A. Helwing wymieniał okolice majątku Rydzówka [nad jeziorem Rydzówka, gm. Węgorzewo, pow. węgorzewski] oraz wsi Sołtmany [nad jeziorem Sołtmańskim, gm. Kruklanki, pow. giżycki], Żabinki [nad jeziorem Babinki (Żabinki), gm. Kruklanki, pow. giżycki], Pieczarki [nad jeziorem Dgał Wielki, gm. Pozezdrze, pow. węgorzewski] i Róg [nad jeziorem Świącajty, gm. Pozezdrze, pow. węgorzewski, wieś nie istniejąca]³³.

Temat 15: Gospodarka ziem pruskich w XIX wieku.

1. Praca na lekcji polega na uczeniu się przez nauczanie innych, metoda tzw. Grup roboczych i prezentacyjnych³⁴. Uczniowie pracują w grupach roboczych 3-5 osobowych. Czytają tekst, wypisują do zeszytu wymienione w nim miejscowości i zaznaczają na mapie administracyjnej (drogowej) województwa warmińsko-mazurskiego. Potem 1-2 osoby z grupy roboczej przechodzą do grupy sąsiedniej, tworząc tak zwaną grupę prezentacyjną. Przekazują sobie nawzajem informacje uzyskane w swoim zespole i zaznaczają nowe miejsca na mapach. Rotacja grup trwa tak długo, aż wszystkie grupy się nie wymienią.

Grupa 1:

Na znaczne ilości bursztynu natrafiono w 1811 r. wokół Szczytna, w Rozlogach [Rozogach] i Wilanowie w leśnictwie Pupy [Spychowo] i Karpiele. Dużą ilość „złota północy” wydobywano w tym okresie między Pieckami a Mikołajkami nad jeziorem Wygol w takcie kopania gliny. (...) Giżycki kronikarz Wutzke podaje, że w okolicach Leca [Giżycka] na gruntach chłopskich wydobyto kamień bursztynowy, który ważył 25 funtów (ok. 12,5 kg). W latach dwudziestych XIX w. w powiecie elckim rybacy wyłowili sieciami duże bryły bursztynowe. Wieść rozeszła się bardzo szybko i wkrótce zjechała komisja skierowana przez landrata, która przesłuchiwała mieszkańców wiosek położonych wokół jeziora Orzechowskiego (Orzechowa, Szczecinowa i wsi Czarnówko). (...) Sensacja była tak wielka, że okoliczna ludność zaczęła domagać się od władz powiatowych w Elku spuszczenia wód jeziora Orzechowskiego i osuszenia dna, by umożliwić eksploatację „bursztynowej skały”. W zbiorowym wydaniu pracy Juliusza Schumanna, geologa, który odbył wędrowkę po kopalniach bursztynu w Prusach Wschodnich w roku 1864 autor zaznaczył, że pokłady bursztynu rozpościerają się na obszarze 46 mil kwadratowych między Wielbarkiem, Piszem,

³³ J. M. Łapo, *Śladami kolekcji bursztynu Jerzego Andrzeja Helwina*, w: *Dzieje pozyskiwania...*, s. 64-65.

³⁴ Więcej na ten temat zob. I. Lewandowska, *Metoda grup roboczych i prezentacyjnych na lekcjach historii*, „Wiadomości Historyczne” 2000, nr 4, s. 216-220.

*Mikołajkami, Nawiadami ciągną się dalej za byłą polską granicę do Myszyńca, Ostrołki i Przasnysza*³⁵.

Grupa 2:

*Na oczątku XIX wieku natknięto się na żyły bursztynu prawie w całych południowych Prusach Wschodnich. W 1811 roku na terenie powiatu szczycieńskiego odkryto bogate loża bursztynu, znajdowały się one w lennictwach Spychowo, Kornele, Rozogi, Wilamowo. W białym północnym piasku o niebieskim odcieniu znajdował się czarny bursztyn. W zmurszałych pniach nie istniejącej sosny tkwił on w znacznych ilościach. Tak sam bursztyn znajdowano w lasach, na polach między Pieckami a Mikołajkami. Od Szczytna aż po Pisz w prostej linii, a od tej linii aż do granicy z Królestwem Polskim na obszarze około 46 mil kwadratowych zalegały pokłady bursztynu. Najwięcej go było w okolicach Wielbarka, Szczytna, Mikołajek, Nawiad i Pisz*³⁶.

Grupa 3:

*Bursztyn wydobywano nie tylko w okolicach Wielbarka, Szczytna czy Pisz znajdowano go także pod Nidzicą i Mrągowem. W lipcu 1820 roku według informacji landrata mrągowskiego, Łyśniewskiego, bursztyn odkryto we wsi Mojtyny. (...) W Kielbonkach i Prusinowie także natrafiono na dość znaczne pokłady bursztynu. Między Pieckami a Mikołajkami także znaleziono bursztyn. Niespodziewanie na chłopskim polu niejakiego Leipholza koło Giżycka również odkryto znaczne ilości bursztynu*³⁷.

Grupa 4:

*Bursztyn znajdowano w piaskach wokół Olsztyńka i Ostródy. W pobliżu Olsztyńka przy odbudowie spalonego młyna nowy właściciel Sabieński najpierw kopiąc fundamenty natrafił na węgiel brunatny. Nie zauważono wówczas, że był on zmieszany z bursztynem, dopiero młynarzowa dokonała niecodziennego odkrycia. Bursztyn odkryto w pobliżu jeziora Pluszne, w Waplewie niedaleko Nidzicy*³⁸.

Grupa 5:

*Od początku XVIII wieku na większą skalę zbierano bursztyn ziemny także w dominium warmińskim [w komornictwie barczewskim]. W swoim cennym artykule Emilia Sukertowa-Biedrawina wspomina o poszukiwaniach bursztynu w II połowie XIX w. na terenie miejscowości Gryźliny, na południowej Warmii. Wiercenia te wykazały ślady węgla*³⁹.

2. Następnie uczniowie odczytują wspólne wyniki i pokazują mapy z miejscami występowania bursztynu w XVII-XIX wieku.

3. Na koniec nauczyciel czyta fragment opracowania naukowego, a uczniowie wyjaśniają jakie były przyczyny zaprzestania wydobycia bursztynu w połowie XIX wieku.

---

³⁵ J. A. Włodarski, dz.cyt., s. 71-72.

³⁶ S. Achremczyk, dz.cyt., s. 63.

³⁷ Tamże, s. 66.

³⁸ Tamże, s. 67.

³⁹ J. Hochleitner, *Bursztyn jako element turystyki kulturowej na przykładzie projektu realizowanego przez Galerię Estia w Idzbarku*, w: *Bursztyn jako dobro turystyczne...*, s. 197-198.

Od roku 1813 rząd pruski oddał w dzierżawę mazurskie kopalnie górnikom sambijskim. Kiedy na wybrzeżu Bałtyku wzmożła się masowa produkcja bursztynu, co lepsi specjaliści opuszczali prymitywne kopalnie mazurskie, gdzie nastąpiła zwyżka cen robocizny i stopniowo wyczerpywały się zasoby. To w sumie zniechęciło władze pruskie. W XIX w. systematycznie wprowadzono racjonalną gospodarkę i kulturę leśną, a stałe poszukiwania coraz to nowych pokładów przez niefachowców niszczyły lasy. Dlatego też rząd pruski w końcu zaniechał wydzierżawiania bursztynowych obszarów. W 1867 r. nastąpiła likwidacja kopalń bursztynu na ziemiach mazurskich – coraz wydajniej pracowały zmechanizowane kopalnie na Półwyspie Sambijskim – do nich należała przyszłość⁴⁰.

Temat 16: Ofensywa Armii Czerwonej w 1944/1945 roku.

Przy omawianiu ofensywy Armii Czerwonej można pobawić się z uczniami w odkrywcość historii poprzez przedstawienie kilku najbardziej prawdopodobnych wersji okoliczności i miejsca ukrycia Bursztynowej Komnaty. Około 2 tygodnie wcześniej dajemy wybranym uczniom książki lub ich fragmenty, aby przygotowali hipotezy ukrycia komnaty.

Oto hipotezy:

Domniemane losy komnaty: 1) zatopiła się wraz ze statkiem MS Wilhelm Gustloff 30 stycznia 1945 roku; 2) była przewożona w samolocie, który spadł do jeziora Resko Przymorskie koło Rogowa lub w jednym z fińskich jezior; 3) spłonęła podczas pożaru zamku królewieckiego zbombardowanego przez alianckie samoloty bądź podczas oblężenia przez Armię Czerwoną w okresie luty – kwiecień 1945 roku.

Miejsca domniemanego ukrycia komnaty: Kraków, Neringa, Pasłęk, Bolków, Góry Sowie, Szklarska Poręba, różne miejsca w Kaliningradzie, Wargen, Lochstedt.

Podczas lekcji stosujemy dyskusję punktowaną. 4-6 uczniów siada w półkołu przed klasą i wymieniają się argumentami⁴¹.

Proponowana literatura:

polska – Ryszard Badowski, *Tajemnica Bursztynowej Komnaty*, Warszawa 1976.

niemiecka – Dietmar B. Reimann, *Bursztynowa komnata: fakty i mity*, Warszawa 1998.

---

⁴⁰ J. A. Włodarski, dz.cyt., s. 71-72.

⁴¹ Na temat zasad dyskusji punktowanej przeczytać można w: I. Lewandowska, *Scenariusze lekcji historii. Starożytność- Odrodzenie*, wyd. 2, Ustroń 2003, s. 22-24.

Temat 17: ZSRR po II wojnie światowej.

1. Przy omawianiu pierwszych powojennych lat w Związku Radzieckim po zakończeniu II wojny światowej nauczyciel zwraca uwagę na zagospodarowanie ziem byłych Prus Wschodnich – problem ludności niemieckiej i gospodarki, w tym problem kradzieży bursztynu ze złóż w Jantarnym (dzisiejsza nazwa dawnego Pammnicken).
2. Uczniowie szukają Obwodu Kaliningradzkiego na mapie Europy i odnajdują miejscowość Jantarnyj. Wyjaśniają skąd taka nazwa miasta.
3. Nauczyciel czyta poniższy fragment, a uczniowie przypominają co oznacza pojęcie łagier:

Zimą 1945 roku kopalnie w Palmnicken zajęła Armia Czerwona. Żołnierze traktowali magazyny z kopalnianym urobkiem jako składy opału. Setki ton bursztynu spalono w ogniskach i piecykach. Kopalni nie uruchomiono, a urządzenia i zabudowania ulegały stopniowej degradacji. Nieczynne wyrobisko zamieniło się w wielki staw. Dopiero w 1947 r. Rosjanie zrozumieli, jaki posiadli skarb. Wiosną w pobliżu dawnej kopalni władze radzieckie utworzyły potężny łagier na 6 tysięcy więźniów. Zadaniem niewolniczo pracujących ludzi było doprowadzenie odkrywki do ponownej eksploatacji. Zadanie to zrealizowano w ciągu roku. W czerwcu 1948 r. Kombinat nr 9 (to również numer łagru) rozpoczął wydobycie bursztynu. Do końca grudnia pozyskano 116 ton bursztynu⁴².

---

⁴² J. Marek, dz.cyt., s. 105.